

Den vilde starosten¹ och den vackra Jütta

Det är ett sorgset land, landet Podolien²; också våren kommer sent till det vidsträckta låglandet. Men eftersom den är en verklig, munter tröstare så förskönar och övergjuter den med sin glans också framför allt det som mest är i behov av dess tröst: den fattiga bruna heden, som nu berövats sin vita, glittrande vinterrock och återigen ligger utsträckt inför Gud i sin hemiska ödslighet... Men våren lyfter bort den gamla klädna-dens trasor från hedens axlar och sveper in den i späd grönska och hedblomster och upplivar dess fattigdom med hjälp av färgglada fjärilar och lärksång. Nästan rörande ter sig vårens närvaro på heden; som när ett glädjefyllt leende sprider sig över ett förgrämt ansikte.

Och sedan bryter våren upp och gör sitt intåg i den lilla staden. Vid infarten till orten, till höger och vänster om gatan, sänker den sin trollstav mot de båda stora, strängt åtskilda viloplatserna för de döda, så att syrenen knoppas och vaggas sina tjocka blommande grenar där den gått fram; över de små träkorsen såväl som över gravstenarna med de hebreiska tecknen. Sedan går den genom gatorna och sänker sin stav mot fönstren och dörrarna, och de öppnas på vid gavel. Och sedan mot människornas hjärtan, och de öppnar sig också och blir glada. Våren är oändligt god, den glömmer inte heller dem som till och med Gud verkar ha glömt; till och med in i de dystra, unk-

¹ *Starost* kallades i Polen den adelsman, vilken som gåva, pant eller län på livstid innehade ett kungligt gods och i vissa fall där utövade domsrätt (källa: Nordisk familjebok/1800-talsutgåvan). Öa.

² Historiskt landskap i nuvarande västra Ukraina. Öa.

na smågränderna i judestaden tränger dess andedräkt. Och de fattiga som bor där uppfattar och hälsar den så gott de kan – på sitt sätt. Naturligtvis, någon känsla för naturen har de inte; plågorna har drivit ut den ur detta folks sinne. Den som utan uppehåll jagas över världen, han kan inte se hur vacker jorden är!

Men – sådana ting utför ju den oändligt goda våren också på andra håll. Men vad Barnow beträffar så utför den här ännu ett särskilt under: den torkar upp det väldiga hav av smuts i vilket annars de smutsiga husen och människorna i Barnow, såsom i en passande spegel, kan skåda sin bild; den gör gatorna återigen framkomliga, till och med torget som under sex månader varje år förvandlar den enkla lilla staden till en intressant miniatyr av Venedig. Bara en liten pöl i mitten består för evigt, och det är rätt och riktigt, som allt i naturen, för vad skulle annars svinen i Barnow ta sig till?!

Men detta särskilda under har också en särskild verkan: det rör till och med den höga överhetens hårda hjärta, och denna besvarar regelmässigt det ena undret genom ett annat. En gång om året nämligen sopas gatorna i Barnow – för det mesta under de första dagarna i juni, just efter det att våren hjälpligt klarat av pölen. Men det sker inte på grund av snöd världslig böjelse för renlighet utan på grund av den katolska tron, och därför sopas inte heller alla gatorna utan bara de där processionen i samband med Kristi lekamens fest drar fram. Dess väg går regelmässigt från församlingskyrkan tvärs över torget, sedan genom några små gränder och över Sered-bron till altaret i den gamle starostens slott, därifrån till dominikanernas kloster och sedan den kortaste vägen återigen till församlingskyrkan eftersom middagssolen vid det laget redan bränner. Men vad

dock städningen av denna vägsträcka beträffar så vakar en och samma myndighetsperson över hela utförandet, rättvisans starka arm, den kunglige och kejsrerlige vaktmästaren herr Janko Czapka, men denne använder därvid två olika metoder. Närmare bestämt beroende på om det rör sig om kristna eller judiska gränder.

I de kristna dyker herr Janko upp på tisdagen före Kristi lekamens fest, tidigt på morgonen, i sällskap av några med borstar beväpnade damer och herrar som åtnjuter fri kost och logi just i den kungliga och kejsrerliga distriktsdomstolen. På dessa vagabonder imponerar Janko trefaldigt: genom sin personliga värdighet, sedan genom en sönderrostad fågelbössa som han lånat av klockaren, och slutligen genom den sabel med vilken han enligt egen utsago såsom fältväbel, i Radetzky's ställe, en gång ledde den kungliga och kejsrerliga armén vid Mincio till seger. Så länge man sopar fjärran från varje krog, håller han ut, men i närheten av en sådan vederkvickelsens ort smälter hans hjärta och han håller ett tal. ”Era uslingar”, säger han, ”jag måste tala med krögaren där. Men genom fönstret kommer jag att följa er med blicken, och den som ger sig av kommer att skjutas ned så sant jag heter herr Janko Czapka. Ty bössan här träffar på ett avstånd av tre tusen steg och när det är klart väder på fyra tusen. Vår gode kejsar Ferdinand skänkte mig den en gång när jag jagade björn tillsammans med honom utanför Wien. Alltså, era uslingar, den som inte vill skjutas ihjäl fortsätter att sopa.” Och därmed går Janko in i krogen och dricker där sitt lilla glas brännvin i lugn och ro. Men det är bara ett talesätt – Janko dricker alltid flera stora glas.

Men på onsdagen ombesörjer Janko städningen av de judiska gränderna enligt en helt annan metod. Då går han från hus till hus och håller rätt och slätt ett tal till de kaftanklädda, lockprydda husfäderna. ”Dumme Moschko³”, säger han, ”du ska sopa gränden framför ditt hus skinande ren, och för varje halmstrå som ligger kvar ska du betala en gulden i straff så sant jag heter herr Janko Czapka. Och varför? Eftersom du är en sådan förbannad jude. Och varför sopa? Eftersom det i morgon är den heliga Kristi lekamens fest. Och sedan, dumme Moschko, lyd mitt råd, ve er om ni under processionen befinner er i gränden – då ska vi slå ihjäl er en aning.”

Men det hotet är överflödigt. Ingen jude i Barnow kommer på tanken att ställa sig utanför dörren medan det högtidliga tåget drar förbi. Ty tusen fador rör sig i själen i denna stund hos dessa arma, undertryckta människor, inte bara skräcken för att slås ihjäl. Också de här människorna vet ju att vi lever i en ljusare tid; i dag skulle pöbeln på sin höjd slå dem så att de blev krymplingar. Men fador från en gammal tid lever i deras hjärta så att det drar ihop sig i smärta. Skuggor från en gammal tid tränger sig på inför deras ögon, medan de i vårsolens starka sken sopar sin lilla gränd skinande ren inför processionen så att inget halmstrå blir liggande. Och under arbetet blir dessa skuggor väl också åter levande i ord, och människorna berättar för varandra dovt viskande historien om den vilde starosten och den vackra Jütta. När de här människornas farfäder och fäder berättade samma historia förbannade de nog fortfarande den vackra Jütta. Men i dag har hatet försvunnit, bara sorgen är kvar, och de berättar historien utan rörelse, som om det var

³ En form av namnet Moses. Öa.

fråga om ett oundvikligt öde. Kanske förstår då till och med något av barnbarnen att inte heller förfäderna var utan skuld till detta öde. Men de fick sona det på ett fruktansvärt sätt. Och vid tanken på dessa fador tränger sig kanske också över barnbarnens läppar en förbannelse över förtryckarna. Ty man kan trampa sönder ormen, men inte tvinga den att vara tacksam för det...

Medan de sålunda under sorg rustar inför högtiden i judes-taden, vimlar de kristnas gränder av glatt och brokigt liv. Männ-
nen står i godan ro och pratar med varandra; redan på onsdagen är det inte längre någon som arbetar, med undantag för husmödrarna. I alla husen steks och bakas det så att det luktar aptitretande i hela gränden. Ty däri förenas den lägre borgaren i alla Herrens länder: endast den festdag gäller som fullkomlig då han grundligt kan förstöra sin mage. Det tvättas också mycket; Nathan Silberstein, specerihandlaren, säljer under de här dagarna lika mycket tvål som det annars tar månader för honom att sälja, och många vita små flickklänningar stryks. Men de som äger dessa små klänningar springer omkring och jublar högt, ty nästa dag kommer de att vara änglar med himmelsblå rosetter och det lilla huvudet fullt av lockar. Och i deras ljusa skratt prasslar det också alltid tyst av papper med vilket de små lockarna har knutits. Det är först den här dagen man ser hur många små flickor det finns i Barnow.

Av småpojkar är det inte många som syns till; de håller alla till vid altarna som smyckas just av ortens pojkar – i klostret och i församlingskyrkan. De gör det så gott de bara kan. Några mattor lånas ut av herr distriktshövitsmannen, några vaser av herr distriktsdomaren, och en äldre, välbärgad ungmö

donerar en samling krucifix. Så måste alltså blommor utgöra den huvudsakliga utsmyckningen, och de får man bara från heden, och hedens blommor är fattiga och doftlösa. Av guld och rosor, med vilka de på lyckligare platser smyckar frälsaren, ser man här ingenting. Men om han, den störste, godaste, ljusaste människan som någonsin vandrat på denna mörka jord verkligen kan skåda ner hit i dag, då gläds han säkerligen lika mycket över de fattiga hedblomstren här som över rosorna på andra ställen. Eller rentav mer.

Ett tredje altare uppförs i den gamle starostens slott. Det är egentligen bara ett stort, öde, förfallet hus, men människorna i Barnow smyckar det med detta stolta namn. När man går över Sered-bron och sedan under lindarna, längs den trögflytande, krypande lilla floden – så har man det framför sig. Till höger och till vänster unkna, långsträckta vagnslider, halvt nersjunkna i marken under tidens och vanskötselns tyngd, grå är väggarna, grått det multnande trätaket, och i mitten manbyggnaden, en klumpig trevåningsbyggnad, fönsteröppningarna kusligt tomma och förvittrade, endast på några ställen finns ännu ett matt glas eller en smutsig pappbit mellan det murkna träet; på väggarna ett gammalt lager av en gulaktigt grön färg och däremellan tegelstenarnas nakna brunröda färg. Så står det öde huset ensamt på hedmark vid floden, runtomkring blommar ingen blomma, runtomkring slår inget träd skott, och den enda levande gröna färg som frodas här gör en sorgsen: gräset som skjuter upp mellan stenarna på slottsgården, det brungröna mögel som lägger sig likt ett sorgtäckte över allt som tillhör detta döda, ruttnande hus.

Endast en gång om året nås den eländiga ödsligheten av liv och ljus: vid Kristi lekamens fest. Annars bryr sig människorna i Barnow inte om huset, inte om invånarna: den gamle, vansinnige starosten och hans ålderstigna tjänare. Slottsmänniskorna kommer sällan till den lilla staden; ännu mer sällan har stadsinvånarna vägarna förbi det gamla huset. Och vad ägaren helt och fullt beträffar så finns det många yngre människor i Barnow som knappt en enda gång har sett hans väderbitna ansikte på nära håll, omgärdat av grått hår, och det stilla vansinnet i den slöa blicken. En gång i tiden, när han ännu var en ung man, kort efter det att olyckan hade genomborrat hans hjärta och svett hans hjärna, stormade han fram på långväga och mångtaliga turer i landskapet för att leta efter den vackra Jütta och obarmhärtigt straffa dem som rövat henne från honom. Den gången ville domstolarna sätta honom på dårhuset men avstod från det endast av den anledningen att han ju endast var farlig för judarna och ändå snart skulle dö. Men den ruttnande själen bodde i en järnhård kropp: som vansinnig mognade den unge starosten Janko von Barecki till man, som vansinnig blev han en gubbe, och nu sitter han ständigt, återigen ett svagt, hjälplöst barn, stilla leende i sin länstol vid fönstret och leker med en liten, trasig damsko samt en förgylld, blå bröstrosett. Eller så smyger han fram till vaggan i rummet intill, i vilken tjänarna på läkarnas inrådan har lagt en liten leddocka, och sjunger där i timmar, i det att han sakta gungar vaggan, ömma sånger över den malätta leksaken. Men ibland blir han glad, ett skälmskt leende rycker över det härjade gubbansiktet, han gömmer skon bakom ugnen och kryper fnittrande ihop i länstolen. ”Hon kommer snart, ska hon finna den?” Men han

väntar förgäves; från den plats där hon nu är har ännu ingen återvänt.

Så lever den gamle starosten i det öde huset vid floden, och dagarna kommer och går, och tusentals unga, lyckligare, nyttigare människor måste dö. Men detta hus och dess invånare verkar till och med döden ha glömt bort, likt människorna. Bara en gång om året minns de det – men då vaknar också huset och dess ägare. I slottets stora, söndervittrade portgång, från vars valv gruset sipprar ned, bygger de gamla, giktbrutna tjänarna altaret, och några fromma hantverkare från Barnow hjälper till. Här är utsmyckningen annorlunda jämfört med i församlingskyrkan, här ser man inga blommor men väl allt vad huset ännu har av gammal, förgylld prakt. Först täcker de valvet med väldiga moln av röd sammet, som numera dock är blekgrön och uppvisar väldiga hål. För tre hundra år sedan hade Herkules von Barecki, i de där bokskogarna i Moldavien som i dag heter ”Bukovina”, satt efter en pascha och tilltvingat sig tygerna samt ett litet harem, varefter han som kristen äkta man hemförde hela bytet till sin hustru. Och sedan täcker de de fuktiga, smutsiga väggarna i portgången med präktiga gobelänger, på vilka figurerna dock inte längre framträder helt tydligt. Det är svårt att säga om det är glädjande eller sorgligt. Ty dessa vävda målningar är mycket vackra men fullständigt oansändiga – kanske beställde Maintenon⁴ dem medan hon ännu inte var from och sedan tog hon inte emot dem eftersom hon under tiden blivit from. Och så kunde herr Agenor von Barecki förvärva dem i Paris och ta med dem till sin obildade podolis-

⁴ Françoise d’Aubigné de Maintenon (1635-1719). Gift med kung Ludvig XIV; grundade skolor. Öa.

ka hembygd som prov på fransk civilisation. Som sådana har de också gällt under månet årtionde, och när lantadelsmännen var på besök i Barnow med sina fruar och döttrar, stod alla halva dagen i stum beundran inför den franska civilisationen. Men i dag är det bara Fedko, skomakaren, och Wassilj, kruk-makaren, som tittar på gobelängerna medan de spikar upp dem, och de här råa människorna rycker på sin höjd tyst på axlarna när de här och var ännu ser något av nymferna och satyrerna, eller säger rentav: ”Fy för den lede!”... Och sedan stänger man för portgången med hjälp av en trävägg, och för insvepningen av den räcker ännu herr Herkules turkiska sidan, och en ställning för altaret byggs upp och täcks med mattor. Också på den leriga marken lägger de mattor. Men först nu påbörjas arbetets krona: utsmyckningen av altaret. Men detta arbete leder husföreståndaren Stephan Wolanski själv, fastän han är en bräcklig, darrande gubbe. Du milde himmel! Vad allt släpar inte mannen fram för att smycka Jesus Kristus! Små porslinsnipper i rokoko, fruktskålar av silver och gyllene små kedjor, en avbildning i alabaster av Venus från Milo, turkiska hästsvansar, damaskenerklingor och slutligen alla tavlorna i slottet!

De här tavlorna, heliga som oheliga, står året runt inlåsta i en sal på övre våningen. Men i dag går herr Stephan tillsammans med Fedko och Wassilj dit upp och låter bära ner målningarna. En märklig samling! Helgonbilder, simpelt och klumpigt målade, så som man finner dem i alla bykyrkor i trakten, därjämte fina, graciösa, mycket frivola eller mycket sentimentala tavlor med herdemotiv som herr Agenor haft med sig hem från Paris; vackra kopior efter Raffael som Agenors

son, den högtsträvande Alexander von Barecki, den nuvarande starostens farfar, själv målat i Italien, och slutligen tavlor om vilka man inte kan säga något mer än att det är färger lagda på linneduk. Men den märkvärdigaste av dessa tavlor är just den yngsta – den släpper inte betraktaren, och medan han måste titta på den känner han hur hans öga blir fuktigt, men inte av smärta utan kanske bara för att allt i hans hjärta blir stilla och löses upp, tyst, tyst.

En märkvärdig bild! Är det ett porträtt eller en genrebild eller den heliga jungfrun med barnet? En ung kvinna i mörk dräkt tittar på spädbarnet i sitt knä. Kvinnan är uteslutligt vacker – om Raffael hade fördjupat sig i Höga visan så skulle han kanske, berusad av Orientens hela tjusning, i sin dröm ha frammanat ett liknande ansikte – men det är inte denna skönhet som gör bilden hjärtegräpande utan leendet med vilket den unga modern böjer sig över sitt barn, det goda, stolta och ändå sött blyga leendet! Den som målade denna tavla var inte guda-benådad; han har bara, så gott han kunnat, återgett vad han fick se, men han har lyckats med att på ett gripbart klart sätt för-kroppsliga en känsla som annars diktaren förgäves försöker fånga i ord och målaren i färger, så oändligt rik och djup är denna känsla – moderskärleken. Och eftersom detta ljus har strålat i varje liv, också i det rääste och fattigaste, blir varje hjärta gott och milt inför denna bild. Fedko, skomakaren, som fram till nu, under användning av mycket grova ord, burit ner tavlorna med herdemotiv på sin breda rygg, blir tyst när han går fram till denna tavla, andäktigt gör han korstecknet och säger till den gamle herr Stephan: ”Vilken vacker gudsmoder det är!”

”Din tölp!” hånar Wassilj honom. ”Det är en förbannad judisk älskarinna!”

”Nej – tyst med dig!” ropar den gamle Stephan och gör en avvärjande gest med handen. Därefter stiger han fram till bilden och tittar länge på den. Och till slut fortsätter han tystare: ”Nej! – Nog var hon en judinna, den arma Jütta, men förbannad är hon inte. Och om alla judar måste stekas i helvetet, så är hon den första från detta fördömda folk som har blivit salig, ty Gud är rättvis och hon har gjort sig förtjänt av himlen på jorden! Ty hon var en ängel för alla som kände henne, och en skyddsängel för detta hus, med henne kom lycka och välsignelse och med henne försvann de. Och du själv är en tölp, Wassilj, när du kallar henne en älskarinna. Vad vet du om hur denna flicka var! Visst – rättmätigt vigd med vår herre var hon inte, men också det skulle ha lett till välsignelse för oss alla om inte de där judiska odjuret hade rövat bort henne och släpat iväg henne, henne och den lille Janko som på den tiden bara var tre månader gammal!... Åh, varför lät Gud det ske? Varför måste så mycket elände komma över oss?!”

Rösten sviker den gamle mannen, han slår händerna för ansiktet. Också de båda andra tiger och tittar ner i marken. Sedan går gubben återigen fram till tavlan och fortsätter nästan viskande: ”Jag borde egentligen inte titta på den – jag får ont i hjärtat av det! Jag var ju själv med när Lemberg-målaren⁵ herr Kenda gjorde det sista penseldraget, och det var samma dag som jag såg henne för sista gången, henne och den käre lille gossen! Det var en fredag, på hösten, en regnig dag. Hon grät nästan när vår herre propsade på att följa med målaren, och jag

⁵ Lemberg: det tyska namnet på den numera ukrainska staden Lviv. Öa.

minns fortfarande alldeles klart hur hon sade: ’Janko, stanna, jag vet inte men mitt hjärta är så tungt!’ Men då skrattar starosten och skakar på huvudet så att de bruna lockarna dansar över hans ansikte, och ropar glatt: ’Mitt käraste hjärta, vad är det för barnsliga bekymmer! Nu måste du alltid känna dig fjäderlätt till sinnes, likt en lärka som flyger i det blå, ty nu är vi ju äntligen vid målet! Alltså, det blir som det är sagt: Jag tar herr Kenda till Tarnopol, vi åker under natten så att vi är där tidigt i morgon bitti, och sedan under dagen ordnar jag allt som behövs vid distriktsdomstolen, och mycket tidigt på söndagsmorgonen har du mig här igen. Och sedan är det dags för ceremonin i kyrkan klockan tio – den tjocke priorn, Anastasius, kan ju knappt ge sig till tåls med att rädda din själ från helvetesfaran, och han hävdar ständigt att du kan katekesen bättre än jag, vilket för övrigt inte kan göra dig stolt, mitt kära hjärta!’ Och den unge herrn skrattar så högt, så lustigt – jag kan fortfarande höra det – och sedan säger han: ’Alltså på söndag klockan tio heter du Jadwiga Holdberg och klockan elva – endast vår Stephan och min vän Wladimir Czaykowski kommer att vara med då – är du fru starost Barecka och behöver inte längre rodna, mitt arma hjärta, när människorna i handelsbodarna i Tarnopol glor på dig.’ Och han kysser tårarna från hennes ögon och säger därefter till mig: ’Stephan’, säger han, ’spänn för den täckta kaleschen, det kommer att börja regna vilken stund som helst, och du följer med oss och säg till Stas att han ska skynda sig.’ Stas var nämligen kusk och din farbror, Fedko, en präktig människa, så när som på brännvinet – nåväl, Guds frid vare med honom, han dog redan för tjugo år sedan, vansinnig av supandet. Alltså – och sedan kör vagnen fram och

den nådiga står på trappan, och bredvid henne Fruzia med den lille Janko på armen, och vi tar farväl. Den unge herr Kenda är likblek, men sedan blir han blodröd när hon trycker hans hand och tackar för den vackra tavlan, och den unge mannen darrar ordentligt när han svarar: 'Det är jag som ska tacka, för en sådan tavla kommer jag inte att få måla igen under hela mitt arma liv.' Och sedan kysser herr starosten den lille och den nådiga, och den lille gossen börjar att gråta, och plötsligt också den nådiga, och hon snyftar: 'Jag blir inte av med den onda aningen – åk inte till staden – jag blir så ensam – eller lämna åtminstone Stephan här.' Men herrn skrattar åt det: 'Två män kommer ju att vara kvar på slottet, gamle Josef och Hritzko! Och förresten, vem skulle våga göra dig något illa? Judarna? Tro mig: för det är det där slöddret alldeles för fega. Jag förundras bara över att de hade modet att gå till distriktsförvaltningen och överlämna en inlaga att domstolen skulle återlämna dig till din mor eftersom du ännu är minderårig och jag har rövat bort dig med våld! Ha! Ha! Ha! Men min vän, distriktssekreteraren Walczewski, gav dem ett bra svar. Han rev sönder inlagan och slängde bitarna framför fötterna på dem och skrek: *Håll er lugna, ni judiska hundar, inser ni inte att något sådant måste vara en ära för er?!* Och det lade de på minnet och nu håller de sig verkligen lugna. Alltså! Upp med hakan, käraste hjärta, adjö!' Och han kysser henne och hoppar in i vagnen, vi ger oss av i full fart... Och det var sista gången, och vi har aldrig sett henne igen!"

Återigen tystnar den gamle mannen. Men Wassilj säger till Fedko: "Natten därpå rövade nämligen judarna bort henne!"

"De hundarna!" utbrister gubben. "Det hände för fyrtiotvå år sedan, och jag är en gammal man, men än i dag skulle jag kunna mörda de där människorna när jag tänker på det... Under dagen var vi i Tarnopol, herrn vid distriktsförvaltningen, och jag skulle ha gjort inköp; men det var sabbat och judarna höll affärerna stängda. Så blev jag tvungen att vänta till sent på kvällen när de återigen fick sälja, och det led redan mot midnatt när vi äntligen körde ut ur staden. En natt med månsken, men vägarna var uppmjukade av höstregnet, vi tog oss fram mycket långsamt och Stas hörde månget hårt ord från herrn. Ty denne var plötsligt nästan utom sig av oro; och så säger de här kloka människorna att det inte finns några aningar... Alltså, Stas gör allt han kan och är, som genom ett under, inte heller berusad, men knappt har vi kommit fram till fältvärdshuset i Kriow, en halvmil från Tarnopol, så hör vi ett ursinnigt galopperande och ser i månskenet en ryttare spränga fram – det är Hritzko på herrns skimmel, och han skriker: 'Stanna! Stanna!' Han slänger sig av och hästen sjunker ihop, han har ridit den alltför hårt. Men då är också herrn med ett enda kliv ute ur vagnen och framme hos Hritzko och griper honom rasande i axeln och skakar honom: 'Vad har hänt?' – 'Bortrövad', stammar tjänaren, 'judarna – fört bort – barnet också!' Då släpper herrn honom och tar sig om hjärtat som om ett skott hade träffat honom där, och ger till ett skri likt ett sårat djur – jag hör detta skri nu när jag berättar och jag ska höra det tills jag dör. Sedan vacklar han, jag fångar honom i mina armar, då kommer månen återigen fram bakom ett moln, och jag kan se min herres ansikte – hör, gott folk, inte heller detta ansikte kommer jag någonsin att glömma! Sedan samlar han sig, och

jag tror att nu kommer hans vilda humör att börja rasa fruktansvärt, men han säger helt lugnt, bara hesare: 'Kom in i vagnen, Hritzko, och berätta. Och du, Stas, om två timmar måste vi vara på slottet!' Och medan vi störtar fram så genom natten, berättar tjänaren hur han och den gamle Josef på fredagskvällen släppte hundarna lösa, som vanligt, och sedan låste de alla dörrarna och lade sig att sova i drängkammaren. Men fram emot midnatt väcker den gamle Josef honom: 'Vid alla helgonen! Det är tjuvar i huset!' – 'Dumheter', säger Hritzko, 'Britan skäller inte; jag hör ingenting annat än stormen och regnet.' Men i samma ögonblick är rummet fullt av vitklädda, maskerade män, och de båda grips och binds och – munkavle om munnen och dörren låst! – Allt i en handvändning. Och där ligger de nu och hör de tunga stegen ila uppför trappan. Där uppe ett kort skri, den gamla Kasia, och återigen ett undertryckt skri – det är Fruzia. Och sedan börjar den lille gossen att gråta mycket högt. Den nådiga måste ha vaknat av det, de hör hur hon ropar på hjälp och sedan, fruktansvärt gällt, ännu några ord. Men de orden förstod de inte, eftersom det var det judiska språket. Strax därpå blir allt tyst igen, också spädbarnets skrik. Och sedan kommer rövarna åter nedför trappan, deras steg hörs mer dämpat, de bär på en last. Sedan slår ytterdörren igen och genom stormens ylande hör de ljudet av några rullande vagnar. Och därmed är allt slut – för alltid borta och förlorat!"

"Och något spår har aldrig hittats?" undrar Fedko.

"Nej! – De var som uppslukade av jorden! Man har försökt med allt, med pengar och prygel, men ingenting! – Som om de här judarna inte var av kött och blod utan av sten. Vår herre

ledde själv undersökningen, bättre och förståndigare än den klokaste tjänsteman. Detta lugn tedde mig nästan kusligt, jag hade ju känt honom sedan han var liten, jag visste hur fruktansvärt vild han var och hur vansinnigt han hade älskat Jütta. Och hör på, gott folk, en sådan kärlek förtjänade hon också, inte bara på grund av sin märkvärdiga skönhet. Ty visserligen hade vår herre, efter det att han såg henne första gången på Kristi lekamens fest, med våld slitit henne från hennes far och fört henne hit, men hon tämjde honom och älskade honom så småningom också, mer än sin tro och sitt liv, och hon förvandlade en vild, galen yngling till en god, stadgad man. Nu förstår ni kanske vad hon betydde för honom. Men nu då hon var förlorad för honom, då grät och rasade han inte – bara på natten hörde jag honom ofta stöna tyst, och under dagen efterforskade och undersökte han sedan åter kallt och förståndigt. Men all möda var förgäves, fastän också domstolarna ägnade sig mycket åt ärendet, även de i Ungern, Ryssland och Moldavien. Men judarna där avslöjade lika lite för herrarna som de lokala församlingsföreståndarna för starosten. Under ett halvår, in på vintern, höll han dem fångna – på den tiden hade han ju, som godsherre, själv domsrätt i Barnow. Men fram emot nyår sade han till mig: 'Packa koffertarna, jag ska själv ge mig ut och leta, du följer med mig.' Innan dess talade han dock än en gång med dem som hölls arresterade här, och jag var med. Om Gud själv hade berättat det för mig så skulle jag ha sagt: 'Gud, du ljuger', men jag hörde det själv när han, vår herre, Janko von Barecki, bad judarna att förbarma sig över honom – med ord, i ett tonfall – jag säger er att till och med djävulen skulle vara tvungen att känna förbarmande! Men de där hundarna

bugade sig bara hycklande och sa: 'Herre, gör vad du vill med oss, men om Jütta Holdberg känner vi inte till någonting.' Då låter vår starost händerna falla och säger dovt: 'Gå – jag håller inte kvar er längre. Må ni aldrig ha anledning att ångra det! Men hör på mig! Hittills har jag tyglat mig och bevarat mitt arma förnuft. Hittills har jag bara låtit er hungra då och då, men det får också den kristne fången utstå tills han erkänner. Men jag känner, jag känner tydligt hur smärtan gör mig vansinnig. Och när jag är vansinnig, ni judar, då må Gud skydda er från min hand, människomakt förmår det inte! Och nu – gå! Må ni aldrig ha anledning att ångra det!' Då bugade de än en gång och gick ut, och en av dem, den unge Simon Grün, log i mjugg, hånfullt – endast jag såg det..."

Gubben talade alltmer upprört, hans ansikte blev allt blekare. Och nu sträcker han på sig, och hans ögon glöder fruktansvärt, han ropar:

"Endast jag såg det, och endast jag har tagit hämnd! Ty de *ångrade* det, och allt uppfylldes så som vår herre sagt! Efter det att vi vintern och våren igenom rastlöst dragit omkring från ort till ort och inte hittat någonting, så återvände vi hem. Och det blev återigen Kristi lekamens fest, den andra sedan den då vår starost för första gången såg Jütta, då övermannades han av minnet och han förmådde inte längre behålla sitt arma förstånd, han blev vansinnig. Efter processionen uppbadade han alla som hörde till slottet: bönder, jägare och tjänare, och vi trängde in i judestaden och mördade och brände. Ja! – vi gjorde det – ja! Jag har blod på mina händer – jag slog ihjäl Simon Grün! Men när Gud kallar fram mig till sin tron så kommer jag lugnt gå fram till honom och säga: 'Jag slog ihjäl honom, men

han var den människa som tog ifrån min herre hans lycka och hans förstånd, och sedan hånade han honom när han vred sig i smärta framför honom..."

Gubben tystnar och stirrar bara med vilda ögon framför sig. Sedan störtar han upp och stryker sig över pannan, som om han vaknade upp från en dröm. "De gamla historierna kom över mig, och jag var tvungen att åter en gång få tala. Kom – ta de här tavlorna, vi måste bli färdiga med altaret."

De går ner och fortsätter raskt med sitt fromma verk i portgången. Men ovanför dem, på andra våningen, fnittrar en tunn, darrig gubbröst kusligt ut i vårdagen. Den vansinnige har öppnat sitt fönster och andas glädjefullt in den varma, rena luften. Men sedan böjer han sig långt ut och ropar neråt: "Stephan! Stephan!"

"Ja, min herre."

"I morgon är det ju åter Kristi lekamens fest, vad jag kan förstå. Hurra – äntligen! Glöm inte att rykta skimmeln, jag vill rida i tåget, som den gången, så att hon känner igen mig med detsamma. Och sedan tar jag henne och Janko framför mig på skimmeln, och barnet skrattar åt hästen, och vi rider hit i galopp! Du kallar under tiden hit priorn och Wladimir Czaykowski, och vi låter viga oss – hurra! Men glöm inget, Stephan!"

"Naturligtvis inte, herrn!" ropar denne upp mot fönstret. Men sedan säger han tyst till Fedko: "Skimmeln är densamme som Hritzko red slut på, och priorn har för länge sedan kvävts i sitt fett och Czaykowski hängde ryssarna redan för fyrtio år sedan under det stora upproret. Och var kan Jütta och hennes barn förmultna?! Min stackars, stackars herre!"

När solen till slut bara klibbar som en glödande röd boll i utkanten av låglandet så är också allt för nästa dags fest ordnat: alla kakor bakade och alla små lock påskruvade, alla gator sopade och alla altare pyntade. Och Barnows stordignitär, herr Janko Czupka, vandrar genom alla gränderna, denna gång utan den historiska sabeln och Kejsar Ferdinand den Godes björnbössa, beväpnad endast med sin personliga värdighet. Men hans hjärta blir milt medan han vandrar, ty han beskådar allt, och se – allt är gott. Sedan går han in på krogen och också där är allt bra, och sedan går han för att sova. Och likt honom slumrar snart också de övriga invånarna i den fattiga, smutsiga lilla staden i väntan på nästa dag. Ingen betraktar månen, hur den sakta stiger och förvandlar pölarna till silver och det öde huset vid floden till ett skimrande palats.

Bara i ett hus i judestaden vakar två människor – en gammal kvinna och en ung flicka. Detta hus tillhör Jakob Grün, gumman är hans mor Sara, ”gammelfarmor”, och flickan hans barnbarn. Den vackra Jütta Grün har plötsligt vaknat till; hon vet själv inte varför – eftersom månen sken alltför starkt på hennes ögon eller eftersom hon i sömnen trott sig höra gammelfarmors klagande röst. Hon lystrar och nu hör hon tydligt hur den gamla kvinnan oupphörligt vrider och vänder sig i bädden och tyst snyftar och klagar. ”Gammelfarmor!” ropar flickan förskräckt och reser sig upp. ”Bevare oss väl, ni är väl inte sjuk? Eller skiner månen alltför starkt, ska jag hänga för fönstret?”

”Nej, mitt barn”, säger gumman, ”låt månen titta in. Jag ser den gärna. Jag kan inte sova – ack, mitt hjärta blöder så! I morgon är det ju din gammelfarfars dödsdag! Åh, mitt barn, i

morgon har det gått ännu ett år sedan den där svarta dagen då de kristna bröt sig in som vargar i vårt hus och krossade hans älskade huvud, och jag kunde inte rädda hans liv, och han dog – här på detta golv! Åh, mitt barn – hur skulle jag kunna sova?”

”Gammelfarmor!” säger flickan betryckt. ”Var inte ledsen! Vad tjänar våra tårar till?! Och om det inte hade varit Guds vilja så skulle det inte ha skett!”

”Guds vilja!” suckar den gamla kvinnan. ”Jag tror på Gud och vill inte gå till doms med honom för att han lät det ske. Hans rådslut är outgrundligt. Men jag kan inte glömma att ogärningarna skedde endast för att vi var rättfärdiga, eftersom vi inte ville att Guds heliga namn skulle kränkas! Ty endast därför tog vi Jütta ifrån den polske herrn, för att inte Gud skulle förolämpas. Och ändå har han kunnat åse att vi av den anledningen drabbades av elände, mord och brand!... Varför, Gud, varför?”

Den gamla kvinnan reser sig upp; hennes likbleka ansikte skiner kusligt genom det månskensbelysta rummet fram till flickan. ”Nej!” ropar hon. ”Glöm, Jütta, vad jag nu sagt, och Du, Gud, förlåt mig det dåraktiga ordet! Jag frågar inte varför – men Du må vedergälla ogärningen, Gud! Hundra gånger mer än Du hittills har gjort, det kräver jag av Dig! Och så länge det inte sker, ropar jag till Dig: ’Gud, lever du?! I ditt namn står ju skrivet: *Öga för öga, tand för tand!*’... Hör på, Jütta, mitt barn, min salig Simon sa: ’De kristna betar sig som vargar mot oss; förbannelse och skam över vårt huvud om vi skulle bete oss som lamm mot dem!’... Kom ihåg de orden, barn, kom ihåg dem. Du är ung och vacker, ve dig om en kristen fattar tycke

för dig, dubbelt ve om du fattar tycke för honom. Det går emot Gud, och därför kan ingen välsignelse komma ut av det, endast förbannelse och återigen förbannelse! Tänk på den andra Jütta, mitt barn!”

Den gamla kvinnan stryker sig liksom besinnande över pannan och fortsätter därefter tystare:

”Hon hette Jütta, som du, och var också ung och vacker, ännu mycket vackrare – en så ljuv flicka har aldrig tidigare funnits bland oss. Men hon var också god och from, det enda barnet till de ädlaste, rikaste människorna bland oss. Hennes far Manasse var vår föreståndare, en mycket rik och barmhärtig man; han hjälpte de fattiga, vårdade de sjuka, och en gång när en omfattande farsot härjade bland oss, räddade han dag och natt tills han själv insjuknade och blev blind. Då var Jütta arton år gammal. Och våren därpå hände det sig att de kristna firade samma högtid som de firar i morgon, och de kom gående genom våra gränder med musik och fanor och bilder på sina avgudar. Men vi tittade inte ut, än mindre gick vi utanför dörren, eftersom vi var förbjudna att göra det och det var förenat med dödsstraff. Endast den blinde Manasse hamnade i tåget när han var på väg hem från synagogan – det var bara några steg från hans hus. Då störtade sig de kristna över den gamle mannen, slog honom och ville döda honom. Men Jütta insåg faran, störtade ut och skyddade fadern med sin kropp. Men vad förmådde hon mot de rasande människorna! Raskt skilde man de båda åt, den gamle mannen släpade de kristna till floden och flickan under skratt mot klosterträdgården. Då, när nöden var som störst, kom en herre sprängande på en vit häst, den unge starosten. Han såg flickan och befallde att hon skulle

släppas, och när Jütta bönföll om att hennes far skulle räddas, gjorde han henne skrattande till viljes: ’Gärna för mig, du är vacker! – En gammal jude mer här i världen!’ Och Manasse och Jütta fick återvända till sitt hus; tåget drog vidare. Men de, och vi med dem, tackade den evige för räddningen, och det beslutades att föreståndarna nästa dag skulle gå till starosten och tacka för barmhärtigheten. Men det skedde inte, ty han var en kristen och polack och hämtade själv sin belöning. På kvällen överföll han med sina jägare och tjänare Manasses hus och tog Jütta med sig. Hennes och hennes fars enträgna böner var förgäves. ’Blinde judehund!’ skrek starosten åt honom. ’Jag skyddade ju henne från mina tjänare bara för att jag vill ha henne för mig själv. För övrigt lånar jag henne bara, om fjorton dagar får du henne tillbaka.’ Och han rövade bort flickan som blivit svimfärdig av skräck och skam, så som vargen tar lammet...”

”Fruktansvärt!” ropar flickan med skälvande röst.

”Ja, fruktansvärt”, upprepar gumman. ”Du överväldigas av det i dag och betänk nu vad vi alla genomled den där natten. Åh, det var en skräckens natt! Ty få timmar efter bortrövandet dog den gamle Manasse, hans sjuka kropp kunde inte övervinna de två hemska skräckupplevelsorna. Och hans sista ord var: ’Rädda mitt stackars barn! Om ni inte vågar göra det för min skull så gör det för Guds skull. Hans heliga namn skändas när ett judiskt barn vistas som älskarinna i ett kristet hus.’ Men hur skulle man börja? Då sa min Simon, som de valt till föreståndare eftersom han var klok och rättvis, trots sina unga år: ’Starosten har kränkt inte bara Guds utan också kejsarens lag. Vi ska vända oss till domstol.’ Sedan vände de sig med en inlaga

till Tarnopol, men de avvisades håfullt. Och sedan skrev de till Lemberg men därifrån kom över huvud taget inte något svar. Och slutligen till Wien, och därifrån kom ett brev som sa att ärendet hörde hemma i Tarnopol. Men under tiden hade mer än ett år förflutit och Jütta var fortfarande på slottet, hon hade fött starosten en gosse som döptes; hon var dock fortfarande judinna. Då kom fram emot hösten nyheten att starosten ville låta döpa också henne. Och därpå samlade Simon församlingens män i synagogan och talade till dem: 'Vi får inte finna oss i det. Hon är Manasses dotter; men om hon så var den sista och lägsta så får vi för Guds skull inte finna oss i det. Vår rätt har vi inte kunnat kämpa oss till, nåvälan: våld mot våld! Låt oss bryta oss in i slottet och befria Jütta. Barnet angår oss inte, men Jütta tillhör oss. Vi ska föra henne långt bort, till judarna i Ryssland, och hon ska aktas bland oss som om hennes kropp var orörd, ty endast för tvång har hon givit vika.' De andra instämde, och nu var det bara fråga om vilken dag det skulle utföras. Då avslöjade starostens kusk, en fyllbult, att starosten skulle resa bort en fredag och komma tillbaka på söndagen och låta döpa Jütta. Då samlade Simon återigen männen, och då några invände att det ju var natten före fridagen, mot sabbaten och då får man inte utföra något arbete, ropade han: 'Det vi vill göra, är Guds verk, och det får vi utföra på Guds dag.' Som tecken på det iklädde de sig också sina svepningar, som på försoningsdagen. Och samma natt överföll de slottet. Men när de kom till Jütta, skrek hon: 'Kom inte hit, jag tillhör honom, jag är hans hustru!' – 'Du ljuger', svarade Simon, 'du tillhör oss! Och även om det behagar dig att vara sköka åt en kristen, nåvälan, så bortför vi dig för att Guds heli-

ga namn inte längre ska vanäras genom dig.' Och då insåg hon att det inte fanns någon räddning och hon bad bara att hon skulle få ta med sig sitt barn. De andra menade: 'Barnet angår oss inte!' Men Simon sa: 'Det är ju av hennes kött och blod!' och de lät henne ta det med sig. Redan samma natt hade hon förts långt, långt bort, mot gränsen. Och starosten fann henne aldrig, ty vi håller samman, och det finns ingen förrädare bland oss. Förgäves lät starosten min Simon och de andra föreståndarna försmäkta i fängelset, han fick inte ur dem något och var till slut tvungen att släppa dem. Vi trodde redan att hemsökelsen var över – då kom återigen den där högtiden – den svarta dagen – och här slog de ihjäl honom. Ve, ve mig!"

Och återigen börjar den gamla kvinnan att gråta och klaga. Först efter en liten stund vågar flickan sig på den tysta frågan: "Och vad blev det av Jütta?"

"Förbannelse föder förbannelse!" svarar den gamla dovt. "De förde henne till ett ensligt byvärdshus i Ryssland och där blev hon kvar över vintern. Men på våren, när starosten själv började söka, förde de henne längre inåt landet. Hennes barn dog en morgon på vägen, men de lyckades inte slita det ifrån henne, och hon höll det i sina armar. Men på kvällen kom de fram till Mogiljov och där finns det inte någon bro över Dnjestr, man måste ta sig över med båt. Och medan de rodde över i det svaga månskenet så kände de plötsligt en skakning i båten. Jütta hade rest på sig och hoppat i den mörka floden med det döda barnet i sina armar. – Förbannelse föder förbannelse!"

Och solen går upp, högtidsdagens sol. Herr Janko Czupka dyker återigen upp på gatorna och driver sina vagabonder framför sig, men denna gång bär de på korgar fulla av gröna blad och blommor som de strör ut på gatorna där processionen ska gå fram. Sedan dånar alla klockorna och det högtidliga tåget formerar sig. I spetsen en musikkår som spelar mycket vackert, här är det varken fråga om uteslutande blåsare eller uteslutande fiolspelare utan här går fiolspelaren bredvid trumpetaren – var och en så som han kan. Sedan skolbarnen och de vitklädda små änglarna, därpå prästerskapet med det allra heligaste och efter dem distriktshövitsmannen, distriktsdomaren och uppborðsmannen. Men i folkmassan, som nu drar förbi, finns en som skrider fram lika mäktigt och värdigt som de tre tillsammans. Ni gissar redan vem han är!

Och så vandrar de från ett altare till ett annat och sjunger med stark röst: ”*Te deum laudamus!*” Men i ett skumt rum i judestaden sitter en gammal kvinna och väser när hon hör tonerna: ”Förbannelse över de kristna!” – och på slottsgården står en gubbe och blickar upp mot sin vansinnige herre, som dansar av glädje, och väser: ”Förbannelse över judarna!”

...Vi ska inte avgöra den ledsamma frågan vem av de båda som säger detta med större rätt. Men låt oss uttala ett annat ord i slutet av den här dystra historien. Genom århundradena och ända in i våra dagar har den lögnen fortsatt att höras att endast tron är saliggörande men att kärleken medför blindhet, och det går inte att räkna ut hur mycket blod och tårar som har flutit på grund av den lögnen. Låt oss äntligen begripa sanningen, att endast kärleken är saliggörande och att tron medför blindhet, och låt oss kämpa för det överallt, alltid, med hela hjärtat och

med all kraft. Och då kommer inte längre sådana historier som den om den vilde starosten och den vackra Jütta att inträffa här i världen!